

УДК

Андрій Куцик, Віктор Шостак

Католицизм на історичній Волині: соціально-церковний аспект (поч. ХХ ст. – 1941 р.)

У статті проаналізовано особливості розвитку католицької церкви та відносин між православними і католиками на Волині від початку ХХ ст. і до початку Другої світової війни в умовах панування у регіоні різних типів політичної влади.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Волинь, римо-католицьке духовництво, російське самодержавство, польська влада та сталінське керівництво.

Постановка наукової проблеми та її значення. Релігія завжди була невід'ємною частиною життя. Кожна людина має право на свободу віри. Католицизм є однією із течій християнства. Християнство – релігія, яка сформувалася у перші сторіччя нашої ери і в Х ст. стала державною на території Київській Русі. Ми у своєму дослідженні розглядаємо розвиток католицизму на території історичної Волині в ХХ ст. У цей історичний період волинські землі переходили із одних панівних рук у інші. Релігія ж була гвинтиком, який могла використовувати чи інша політична сила. На жаль, і церква нерідко піддавалася цим маніпуляціям і нехтувала принципом любові, який закладений у догматі християнства, «полюби ближнього як самого себе». «Як хто скаже: Я Бога люблю, та ненавидить брата свого, той неправдомовець. Бо хто не любить брата свого, якого бачить, як може він Бога любити, Якого не бачить?» (І Йо: 4, 20).

Аналіз ситуації на цій території у ХХ ст. показує непрості відносини були між православними і католиками. Тому висвітлення розвитку католицизму на Волині має теоретичне і практичне значення.

Мета статті – простежити розвиток католицизму на Волині на початку ХХ ст., охарактеризувати відносини між православними і католиками, показати вплив політичних режимів на церкву та культуру Волині того часу.

Аналіз наукових досліджень з цієї проблеми. Тому католицизму на Волині досліджувало чимало науковців, так у дисертації Б. Бойка простежено динаміку та характер трансформаційних процесів у житті християнських конфесій Волинської губернії середини ХІХ – початку ХХ ст. Помітний внесок у вивчення історії міжконфесійних відносин у зазначений період зробила Н. Стоколос. Науковець проаналізувала конфесійно-етнічні процеси у Правобережній Україні під владою Російської імперії. Жорстокі репресії католиків проти православних показано у праці О. Брика «Велике людовбивство». А в праці Є. Пастернака «Нариси історії Холмщини і Підляшшя» схарактеризовано загарбницьку політику католицької церкви, яку підтримувала польська влада.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відновлення прав католицької віри на Волині розпочалося із виданням маніфесту Миколи II від 23 лютого 1903 р., яким проголошувалася свобода віросповідань, а в законі «Про віротерпимість» від 17 квітня 1905 р. було підтверджено недоторканність прав православної церкви. З одного боку рух частини вірних у бік католицизму підтримувався завдяки ревному служінню ксьондзів, які всіляко підтримували звичай православних брати участь у спільних хресних ходах, відвідувати на свята церкви та костели, слухати богослужіння та проповіді як польською, так і українською мовами. Періодично з католицьких кафедр проголошувалися хвалебні промови з приводу річниць православних митрополитів. З другого боку, місцева влада піддавала місіонерів-католиків безперервним гонінням. На рівні губернаторів розглядалися повідомлення про підозрювання ксьондзів у спробах повернути православних у свою віру. Судові процеси над католицькими пастирями ставали буденним явищем у міжцерковних відносинах [4, с. 50].

У Волинській єпархії з часу видання імператорського наказу від 17 квітня 1905 р. до 1907 р. було навернено в католицизм близько 900 осіб [3, с. 33, 35]. Для порівняння: у Київській єпархії за цей час спокусилося до цієї віри 1122 особи [4, с. 3]. Таку динаміку пояснювали посиленням католицької пропаганди і розгубленістю православних священників. У своїй пропаганді головну увагу

ксьондзи звертали на змішані шлюби, прагнули звабити православних до своїх костелів слуханням органу, гарним співом та урочистими богослужіннями.

Газета «Слово» (1908 р.) зазначала, що навіть часткової волі після маніфесту «Про свободу віри» (1905 р.) виявилось достатньо для соціально-релігійного вибуху, який охопив широке коло римо-католицького духівництва.

Католики, проживаючи в одних селищах з православними, нерідко брали з ними шлюби. Оскільки поблизу не було католицьких костелів, вони відвідували православний храм, просили священників служити молебні, брати участь у проводах померлих католиків і навіть відкрито вступали до православних братств. Єдиними порушниками відносин між двома частинами подільського населення, як зазначав проф. Ф. Титов, були католицькі ксьондзи [3, с. 32, 34].

Є відомості щодо рішучого невдоволення перебуванням католиків на Волині і намагання всіляко їх дискримінувати. Так, архієпископ Волинський Антоній після видання наказу 17 квітня 1905 р. склав і поширив серед своєї пастви через приходських священників послання та звернення, у яких схарактеризував суть латинства як брехливого віровчення. Крім послань і звернень, архієпископ разом із вікарними здійснював поїздки в місця, де активно велася пропаганда католицизму. Вони проводили урочисті богослужіння, під час яких проголошувалися промови, спрямовані проти католицької пропаганди. 27 квітня 1907 р. архієпископ Антоній скликав збори духівництва Волинської єпархії, на яких були окреслені заходи протидії католицизму, серед яких особливо наголошувалося на проведенні урочистих богослужінь.

Тиск на римо-католицьку церкву набував нових відтінків. Зокоема у 1900–1910 рр. церковна влада заборонила поширення в народі ікон католицького письма [5, с. 114].

Попри всі можливі заходи щодо придушення розвитку католицького віровчення, чисельність католиків невпинно збільшувалася. Усього за 1905–1907 рр. із православ'я в католицизм перейшло понад 170 тисяч осіб. Щоб запобігти зменшенню вірних православ'ю, 25 червня 1905 р. був виданий закон, згідно з яким той, хто бажав покинути православну церкву, писав прохання на ім'я губернатора, який повідомляв про це архієрея. Впродовж місяця справу розглядали світські органи влади і консисторія. «Відступника» кілька разів примушували покаятися, після чого місцеве духівництво привселюдно проголошувало йому анафему. Лише тоді губернатор видавав посвідчення про право переходу до іншого віросповідання. У разі масових переходів створювалася спеціальна слідча комісія, до складу якої входили благочинний, помічник місіонера і поліцейський чиновник [2, с. 82].

У 1908 р. у Волинській губернії налічувалося, 346 375 тис. католиків [4, арк. 18-21].

Римо-католицьке духовенство здійснювало на Волині просвітницьку роботу. Воно організувало товариства добротності, які діяли в окремих містах, на заводах і в містечках. У різних містах Волині римо-католицькі товариства добротності очолювали ксьондзи: Мурашко, Скальський, Загурський, Дубовський. Заславське товариство добротності відкрило дитячі притулки в містечках Заславі, Шепетівці, Славуті, Белгородці та селах Антонінах, Городищах, Ледянці, Татарському [6].

За даними науковців, у Волинській губернії католики становили 10 % усього населення і були помітною групою не тільки в релігійному, а й у політичному, культурному і громадському житті краю. Передусім вони прагнули відродити незалежність Польщі. Наприклад, ксьондз Седлецький із Любомля Володимир-Волинського повіту в проповіді висловився так: «Католики-поляки не повинні падати духом, а на утиски російського уряду повинні об'єднатися... Бог доведе нас до того часу, коли землі будуть наші» [2, с. 45].

Католицькі священники активно підтримували організацію на Волині римо-католицьких братств.

На початку ХХ ст. у Правобережній Україні під керівництвом римо-католицького духовенства набули поширення польські релігійні товариства. Із донесення волинського губернатора від 12 жовтня 1905 р. дізнаємося про існування в Подільській і Волинській губерніях терціянських та рожанцевих товариств [3, арк. 50], діяльність яких викликала занепокоєння влади.

Царські чиновники вважали, що товариства займалися пропагандою католицизму та поширенням польських патріотичних думок серед місцевого населення краю. Тому циркуляром волинського губернатора від 26 листопада 1910 р. римо-католицькому духовенству було заборонено створювати в краї терціянські гуртки [3, арк. 19–20].

Слід зазначити, що, за оцінкою російських можновладців, чимало римо-католицьких товариств, союзів входили до списку заборонених, проекти їхніх статутів не затверджувалися. Зокрема таку відмову одержала Луцько-Житомирська римо-католицька єпархія.

Від 1905-го до 1914 рр. відбулося значне поповнення католицької церкви за рахунок православної. За повідомленням польської преси тільки в 1910 р. до католицького табору пристало 15 556 православних осіб. Свою роль тут відіграли відчутні переваги римо-католиків в організації праці та рівні життя, вищий рівень освіти католицького духовенства, ретельне дотримання ним норм культурно-релігійного спілкування з паствою.

Розділення українських земель між Польщею і Росією за Ризьким мирним договором 1921 р. створило контрастні умови для функціонування римо-католицьких громад по обидва боки Збруча. У Західній Україні і зокрема на Волині РКЦ розвивалася під патронатом держави (липень 1924 р.), було взято курс на подальшу латинізацію релігійного життя краю. [5, с. 14].

Ситуація на західноукраїнських землях після приходу радянської влади істотно змінилася. У Західній Україні починаються репресії, хвиля яких припадає на 1939–1941 рр. Першим їх проявом стала ліквідація всіх релігійних партій і церковних громадських організацій, закриття духовних наукових установ, навчальних закладів, церковних друкарень, припинення викладання у школах Закону Божого та антирелігійна пропаганда в навчальних закладах. Перший удар логічно був спрямований проти римо-католицької церкви (РКЦ), яка мала відчутне етнонаціональне забарвлення і найбільш поширена була у місцях локалізації поляків. Як відомо, Волинь була саме таким регіоном, та й політичний статус цієї території у 1921–1939 рр. як складової частини Другої Речі Посполитої визначав густоту, чисельність і динамічність розселення поляків і відповідно вірних РКЦ.

Насадження на Волині радянського режиму супроводжувалося розгортанням масових репресій, що впливало із самої природи сталінської тоталітарної системи, основою якої був терор. Водночас знищення старої еліти, передусім польської, основу якої становили віруючі РКЦ, радянська влада розглядала як найважливішу умову руйнування структур колишнього державного й адміністративного апарату, старої системи управління і власності, інтеграції краю в СРСР. Була закрита духовна семінарія в Луцьку і Папська семінарія в Дубні. Радянська влада ліквідувала всі дев'ять чоловічих монастирів із шістьма братствами, а також жіночі громади, до яких було залучено близько 224 сестер. За порадою єпископа Шельонжека, ті монахині, що залишилися на території Волині, і далі проводили свою катехизичну, освітню діяльність, але у конспірації, змінивши церковне вбрання на світське [7, с. 40].

Репресії стосовно римо- і греко-католиків поглиблювалися через вплив на ці церкви позицій Ватикану. До того ж у Ватикані були переконані, що поразка Німеччини призведе до швидкого поширення комунізму в Європі, а російський більшовизм вважали страшнішим за фашизм.

Частина поляків була виселена у 1940 р. згідно з Постановою РНК СРСР № 2122-617 та затвердженням тоді ж до неї «Положенням про спецпоселення і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР» [7, с. 34]. Депортаційна акція була виконана 10 – 13 лютого 1940 р. А 2 березня РНК СРСР ухвалив постанову № 289-127 с про виселення членів сімей усіх поміщених у табори і в'язниці військовополонених і колишніх офіцерів польської армії, а також тюремників, жандармів, розвідників, колишніх поміщиків, фабрикантів і чиновників державного апарату, учасників антирадянських організацій, біженців із окупованих німцями районів колишньої Польщі, які виявили бажання виїхати з СРСР назад, на зайняту німцями територію, але не були прийняті. Кількість поляків у Рівненській області за неповний рік зменшилася удвічі. Якщо так було на всій території колишнього воєводства, то це означало, що радянські репресії, і статистика зменшили кількість поляків, тобто вірних РКЦ, на Волині, уже до 1941 р. приблизно до 150 тис. осіб. Ксьондзи потрапили до перших хвиль арештів та депортацій, проведених НКВС. У перші ж місяці після приходу Червоної армії було заарештовано 57 церковнослужителів, 14 із них розстріляно [7, с. 154].

Проте не все так однозначно було в діяльності католиків на Волині. Про це, зокрема, говорив О. Брик у книзі «Велике людовбивство». Так, він зазначає, що православні українці багато натерпілися від католицьких чинів під Польщею між двома Світовими війнами. Трагедія населення в таких місцевостях, як Вишгородок, Гриньки, Козачки, Жабче на Волині стала відома у світі. Католицька акція на чолі польських католицьких ксьондзів і вояків приїздила в села, катувала людей і силувала до унії з Римом. (Дещо з того описав український православний священник Семен Гакж у брошурі «Від церковного престолу до Берези за дрови» (Бібліотека «Літопису Волині», Вінніпег, 1955)).

Так було на Волині й Поліссі. Зокрема, на вертанням на «жондову унію» (урядову) керував польський католицький єпископ Шельонжек у Луцьку, якому допомагав греко-католицький єпископ Чернецький з Галичини та різні агенти, як о. Гук, що перейшли з православ'я.

У села приїжджала поліція, часто з католицьким священиком («ксьондзом») і з робітниками. Робітники церкву руйнували, образи рубали, нищили хрести, престולי, розкопували могили священиків і зневажали їхні тлінні останки. Православних священиків силували прийняти католицизм. Коли ті відмовлялися, арештовували, ув'язнювали, вивозили з парафій. При тому поліція катувала православних українців: обливала отруйною рідиною, била гумовими палками, колола багнетами – навіть жінок, катувала й знущала над ними по в'язницях, дітей цькувала лютими псами, всі в'язниці були набиті людьми [8, с. 80]. Православним забороняли хрестити дітей, хоронити покійників на цвинтарях і спільно молитися навіть по приватних хатах. Так за червень і липень 1938 р. було знищено 162 церкви, а решту з них, обернено в католицькі.

Навертання українців Холмщини і Підляшшя в католицьку віру в 1920-х і на початку 1930-х рр., хоч підтримуване польською адміністрацією, усе ж відбувалося «легальними» чи півлегальними методами. До 1927 р. ці землі мали своїх представників у Сеймі і Сенаті і їх інтервенції в адміністрації та інтерпеляції в уряді притишували місійний запал адміністрації. Але після травневого перевороту Пилсудського ситуація погіршилася. Відомою була думка пілсудчиків, що «хто здобув владу зі зброєю в руках, не віддає її за парламентарною трибуною». Після виборів до Сейму в 1927 р. Холмщина практично не мала вже своїх представників у ньому. Нова виборча ординація була зложена за тоталітарними зразками. У новій конституції Речі Посполитої було сказано, що президент Польщі «відповідає за свої вчинки тільки перед Богом і історією».

Розвалювання і нищення православних церков розпочалося з утвердженням прав Речі Посполитої, ще навіть до фактичного утвердження польської влади. На кінець 20-х років ХХ ст. на Холмщині і Підляшші було зруйновано, згідно з офіційними даними, 51 святиню. Найбільшого насилля ця акція набрала в 1938 р., коли протягом трьох місяців (травень–липень) зруйновано, за неофіційними підрахунками, 167 святинь. Офіційних підрахунків цієї акції немає й досі.

Разом зі зруйнуванням церков польська адміністрація закрила деякі православні цвинтарі на Холмщині і Підляшші, щоб тим самим примусити українців звертатися у разі смерті близьких до польських ксьондзів. Цей акт адміністрації був, однак, відкликаний після протестів української еміграції в цілому світі і демаршів урядів демократичних держав перед польськими амбасадорами, а також демаршу радянського амбасадора у Варшаві перед польським урядом. Урядовці повітових старост вночі зірвали печатки з брам замкнених цвинтарів, які вони кілька днів перед тим наложили.

На думку Є. Пастернака, не тільки українці, а й увесь православний світ ніколи не забуде того, яку роль відіграв Ватикан у цій акції позбавлення українського православного населення його вікових прав на церковну землю. Така роль понизила авторитет римо-католицької церкви. Виселення православних священиків та масове закривання, розбирання і палення православних церков на Холмщині кидало тінь на договір з Польщею і дискредитувало РКЦ та польську владу.

Посилання до вірних надзвичайного собору єпископів Православної церкви в Польщі, який відбувся 16 липня 1938 р., польська влада конфіскувала і заборонила.

У кінці червня 1938 р. до Варшави прибула делегація, яку очолював сенатор І. Пастернак, щоб дискутувати в Міністерстві віровизнань і освіти. Міністр відмовився прийняти делегацію, а урядовець міністерства заявив: «схаць додому, шкода лез» (їдьте додому, шкода слів). Делегація відвідала митрополита Діонісія і висловила йому деякі пропозиції в справі оборони церкви [9, с. 50–53].

Про зруйнування церков з'явилося декілька публікацій за кордоном, зокрема одна французькою мовою: «Переслідування польські в Україні» – видання Союзу українських емігрантів в Європі.

Висновки. Отже, аналіз матеріалів з досліджуваної теми дає змогу зробити висновок, що католицизм на Волині отримав можливості для свого розвитку після видання Миколою II маніфесту про свободу віросповідань. У цей час активну діяльність з розвитку католицької церкви на Волині розпочали ксьондзи. У свою чергу православні єпископи всіляко намагалися зупинити цей процес. З 1921 р. католицизм набув нової хвилі розвитку після укладання Ризького мирного договору між Росією і Польщею, за яким Волинь відійшла до Польщі. Однак із кінця 30-х років ХХ ст., після встановлення на Волині радянської влади, католиків почали всіляко притискувати, вони змушені були йти в підпілля. Настає несприятливий етап розвитку католицької церкви. Після Другої світової війни католицьку церкву на Волині фактично повністю ліквідували, і офіційно вона відновила свою діяльність лише зі здобуттям Україною незалежності.

У цей період значно здільшується його вплив і на Волині. Римо-Католицька церква докладає чимало зусиль для повернення до католицизму православних.

Джерела і література

1. Яроцький П. Історія релігії в Україні. У 10 т. Т. 4. Католицизм / П. Яроцький. – К. : Світ знань, 2001. – 598 с.
2. Бойко Б. Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793–1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 09. 00. 11 / Бойко Б. Є. – К., 2009. – 225 с.
3. Титов Ф. И. Католическая пропаганда в Западной России после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года / Ф. И. Титов. – Киев : Типография Императ. Ун-та Св. Владимира. – 1908. – 36 с.
4. Католическая пропаганда в Киевской епархии после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года / Изд. Киев. Епархиального Миссионерского Комитета. – Киев : Тип. Императ. Ун-та Св. Владимира, 1908. – 14 с.
5. Єгрешій О. І. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1901–1939) / О. І. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 355 с.
6. Слободян В. Римо-католицька церква під час радянської влади в Україні / В. Слободян // Історія релігії в Україні. У 10 т. Т. 4 – К. : Світ знань, 2001. – 320 с.
7. Депортації. Західні землі України. Кінець 30 – початок 50-х рр. : док., матеріали, спогади. У 3 т. Т. 1. 1939–1945. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 539 с.
8. Брик О. Велике людовбивство / О. Брик // Вінніпенг, 1959 : [б. в.]. – 220 с.
9. Пастернак Є. Нариси історії Холмщини і Підляшшя / Є Пастернак // Вінніпенг ; Торонто Ін-т дослідів Волині, 1968. – 466 с.
10. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Н. Г. Стоколос. – Рівне : ППФ «Ліста-М», 2003. – 480 с.

Куцик Андрій, Шостак Віктор. Католицизм на исторической Волини: социально-церковный аспект (нач. XX в. – 1941 гг.) В статтє проанализированы особенности развития католической церкви и отношений между православными и католиками на Волини с начала XX в. и до начала Второй мировой войны в условиях господства в регионе разных типов политической власти.

Ключевые слова: римско-католическая церковь, Волинь, римско-католическое духовенство, русское самодержавие, польские власти и сталинское руководство.

Kutsyk Andriy, Shostak Viktor. Catholicism in historical Volyn, social and ecclesiastical aspect (the early XX centuries – 1941). The article deals with peculiarities of Catholic Church development and relations between members of the Orthodox and Catholic Church in Volyn region since XX century till the beginning of World War II under rule of various types of political authority in this region.

Key words: Roman Catholic Church, Volyn, Roman Catholic clergy, the Russian autocracy, the Polish government and the Stalinist leadership.

Стаття надійшла до редколегії
07.03.2014 р.

УДК 2-187.3

Євген Распопов

Танатологічний компонент атанасії у світоглядній картині міфології та релігії: компаративний аналіз

На основі компаративного аналізу проаналізовано особливості імортологічного аспекту віри в безсмертя на рівні міфології та релігії як двох історичних типів світогляду. Показано, що в основі міфології лежить чуттєво-надчуттєвий світ образів та символів, у яких наявні компоненти вічного життя. Релігійний світогляд позиціонує себе лише в межах віри, що є результатом містичного одкровення, в якому містяться умови, виконуючи які, людина прагне здобути безсмертя, однак лише в потойбічному світі.

Ключові слова: міфологія, безсмертя, релігійний світогляд, танатос, атанасія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним і з компонентів імортологічної рефлексії є танатологічне запитання – яке значення смерті в усіх можливих варіаціях та формах антропо-